

Ikka veel hääletust alistumisest

Viiimastel kuudel on taas arutlusteemaks saanud 1939. aasta oma “hääletu alistumisega”. Ikka ja jälle tuleb mõni sõjakas mees veel tagantjärele nõudma püssipaigutamist ning tembeldama tollaseid juhte vastutustundetuiks.

Otsa tegi lahti praegune Saaremaa mees Jaak Valge (Sirp, 2.XI 2007). Ta küll mõnab, et “Eesti riigil 1939. aasta sügisel enam suurt valida polnud” ja sedagi, et “sõda N Liidu vastu ei olnud võimalik võita liitlasteta”. Samas ruttatab kinnitama: “ent vaevalt oleks kaotus olnud kiire”.

Ka Stockholmi Eesti Päevalehes on samal teemal arutelu käima läinud. Seal omaaegsete sündmustega vahetult kokku puutunute eestvõttel. Omalt poolt üritas ajaloolase sõjamehelikult resoluutse ja lõpliku punkti panna ka kindral Ants Laaneots vabariigi aastapäeva paraadil kõnet pidades.

Nende arutelude keskmesse maandumise otsekui tellitult Katrin Aaslav-Tepandi dokumentaal-draama “President 1939”. Küll Estonia teatris, siiski sõnalavastus. Läksin minagi seda vaatama – mitte niivõrd teatrielamust lootes, kui huvist 1939. aasta “hääletu alistumise” probleemi vastu.

Mart Laar vastu. sensioonist (Sirp, 22.II) käsitabki etendust kui teatraliseeritud ajalootundi. Ja otsib ning leiab seal irisemist ühe ja teise ajaloolise tõiga ümber. Sest temale, sõjakale patrioodile, oli etenduse kontseptsioon vastukarva. Mulle meeldis lavastuses eelkõige püüe läheneda probleemile, ajaloo dilemmale seestpoolt, asjaosaliste, otsustajate vaatepunktist. On ju seni peaaegu kõik ajaloolased, publitsistid ja muidu hinnangu andjad olnud kõrvaltvaatajad, pealegi tänapäevaste teadmistega varustatud, asjade edasist kulgu näinud hindajad.

Muidugi on sinna ühte õhtu-poolikusse tinglikult, teatraalselt kokku koondatud paljudel õhtudel, päevadel juhtunu. Väga võimalik, et 28. septembri õhtul midagi niisugust üldse aset ei leidnudki. Aga teatrilaval Pätsi suhu pandu

Heino Kään
kolumnist

mid. Usk, millel oli üpriski oluline roll niihästi selle õhtu kui ka mõne hilisema otsuse langetamisel. Või

siis Laidoneri esitatud a n d m e d Eesti sõjajõudude ja vabariigi piiride taha koondatud Nõukogude Venē ründevalmis vägedega vahekorra – kuni kümnekordselt Eesti kahjuks.

Erinevalt Laarist olin ma juba teatrisaali minnes sealsete tege-lastega ühte meelt. Ja sain eten-dusest tõelise ajaloolis-poliitilise esteetilise elamuse. Etenduse lõpus astus Päts otsekui oma ajast välja, vaatajate juurde ja lausub vaikselt: siin me nüüd oleme, räägime eesti keelt ja elame Eesti riigis. Kui siis saalitäis vaatajaid, teiste hul-gas ka Konstantin Pätsi poja-poeg Matti, püsti seistes aplodeeris, oli see ap-laus küll Pätsi mänginud Tõnu Tepandile ja Eero Spriidile, Jüri Aarmale, ent veelgi rohkem Pätsile, Laidonerile, Eenpalule ning nende langetatud otsusele. Vaatajad olid koos näitlejatega kaasa elanud selle 1939. aasta saatusliku otsuse langetamise käigu ja koos nendega, koos omaaegsete riigimeestega samale tulemusele jõudnud.

“Mulle meeldis lavastuses eelkõige püüe läheneda probleemile, ajaloo dilemmale seestpoolt, asjaosaliste, otsustajate vaatepunktist.

koguni respektiga.

Meenutagem tšetseenide, Volga sakslaste, Krimmi tatarlaste saatust. Mulle tulevad meelde 1970-ndail nähtud pildid Lvivist läänes, kus kümnete kilomeetrite ulatuses laiulval tühermaal kõnele-sid kunagisest elust mahapõletatud külade asemed, maju meenu-tamas rohtunud kuhilad otsekui hauakünkad. Sest sealkandis olid tegutsenud Stepan Bandera sal-gad ja karistusoperatsioonidel rakendati musta maa taktikat, küsi-mata, kes süüdi, kes mitte. Või kus avaldus see Stalini respekt vapralt võidelnud soomlaste suhtes?

Küll aga loeme Venē ajaloolase M. Semirjaga raamatust “Tainõ stalinskoi diplomati 1939–41” (Moskva, 1992), et Nõukogude juhtkond oli valmistunud ka Balti riikide relvastatud vastupanuks: “Seepärast valmistasid NKVD organid ette erilaagrid, et vastu võtta, nagu arvatati, 50 000–70 000 sõjavangi.”

On vägagi küsitav, kas Stalin pärast seda sõda oleks piirdunud ainult 10 000 küüditatuga, nagu neid vagunisse topiti 1941. aasta 14. juunil. Poleks siis olnud ka mingit partisanisõda, mida oletab Valge, sest eeldatavad metsaven-nad oluksid Venemaa vangilaag-rites.

Kui ajas edasi minna, poleks olnud ju ka Eesti leegioni ega Sinimägesid. Ega nende tulemina tekkinud metsavendlust sõjajärg-seil aastail. Ja poleks siis jäänud ka neid 3–4 päeva, et Otto Tiefsi valitsust välja kuulutada – kui eeldada, et Tief ise ja Jüri Uluots väl-jakuulutajaina oleksid Eestimaa olnud. Ja need 70 000 1944. aastal Läände pa-genut oluk-sid parimal juhul “emig-reerunud” Siberisse. Poleks olnud ka Eesti

laskurkorpust ja sealt naasnuid. Ning uuesti okupeeritud Eestis hakanuksid kamandama ainult venelased koos mõnede Venemaa eestlastega.

Nii võinuks tegelikkuses välja näha Valge, Laari ja nende mõtte-kaaslaste sõjaunistustest lähtuv must stsenaarium. Kui sel nüüd teatraliseeritud sügisõhtul 1939

net pidades.

Nende arutelude keskmesse maandus otsekui tellitult Katrin Aaslav-Tepandi dokumentaal-draama "President 1939". Küll Estonia teatris, siiski sõnalavastus. Läksin minagi seda vaatama – mitte niivõrd teatrielamust lootes, kui huvist 1939. aasta "hääletu alistumise" probleemi vastu.

Mart Laar oma retsensioonis (Sirp, 22.II) käsitabki etendust kui teatraliseeritud ajalootundi. Ja ot-sib ning leiab seal irisemist ühe ja teise ajaloolise tööga ümber. Sest temale, sõjakale patrioodile, oli etenduse kontseptsioon vastukar-va. Mulle meeldis lavastuses eel-kõige püüe läheneda probleemile, ajaloo dilemmale seestpoolt, asja-osaliste, otsustajate vaatepunk-tist. On ju seni peaaegu kõik aja-loolased, publitsistid ja muidu hinnangu andjad olnud kõrvalt-vaatajad, pealegi tänapäevaste teadmistega varustatud, asjade edasist kulgu näinud hindajad.

Muidugi on sinna ühte õhtu-poolikusse tinglikult, teatraalselt kokku koondatud paljudel õhtutel, päevadel juhtunu. Väga võimalik, et 28. septembri õhtul midagi niisugust üldse aset ei leidnudki. Aga teatrilaval Pätsi suhu pandu kordas sedasama, mis kirjasõnast-ki teada: "Meie suurim ülesanne on viia eesti rahvas ja riik tervena läbi praegu-

sest suurest sõjast... Lükata tagasi s ä ä r a s e s olustikus N Vene ettepa-nek, tähendaks – pan-na rahva olemasolu ilmsesse ohtu," Ja mõnest, otse-kui möödaminnes pillatud repli-gist kõlas läbi Pätsi enesesisen-dus, fanaatiline usk: varsti algab Saksa-Vene sõda ja paneb paika kõik Eesti riigi ja rahva problee-

gede vahekorra – kuni kümne-kordselt Eesti kahjuks.

Erinevalt Laarist olin ma juba teatrisaali minnes sealsete tege-lastega ühte meelt. Ja sain eten-dusest tõelise ajaloolis-poliitilis-esteetilise elamuse. Etenduse lõ-pus astus Päts otsekui oma ajast välja, vaatajate juurde ja lausus vaikselt: siin me nüüd oleme, rää-gime eesti keelt ja elame Eesti riig-is. Kui siis saalitäis vaatajaid, teiste hul-gas ka Konstantin Pätsi poja-poeg Matti, püsti seistes aplodeeris, oli see ap-laus küll Pätsi mängi-nud Tõnu

Tepandile ja Eero Spriidile, Jüri Aarmale, ent veelgi rohkem Pätsi-le, Laidonerile, Eenpalule ning nende langetatud otsusele. Vaata-jad olid koos näitlejatega kaasa elanud selle 1939. aasta saatusli-ku otsuse langetamise käigu ja koos nendega, koos omaaegsete riigimeestega samale tulemusele jõudnud.

Etenduse vaatajate otsus oli muidugi suuresti emotsionaalne. Ent püüdkem edasi arutleda, mis

siis ikkagi v õ i n u k s juhtuda, kui tol mitte nii väga kaugel s ü g i s e l oleks otsus-tatud vastu hakata.

J o h a n L a i d o n e r

vastas oma abikaasale Mariale, kui viimane mõned aastad hiljem temalt seda küsis, et Eesti oleks suutnud vastu panna paar nädal-lat. Jaak Valge oletab, et Stalin võinuks vastupanule reageerida

14. jaanil. Poleks siis olnud ka mingit partisanisõda, mida oletab Valge, sest eeldatavad metsaven-nad olnuksid Venemaa vangilaag-rites.

Kui ajas edasi minna, poleks olnud ju ka Eesti leegioni ega Si-nimägesid. Ega nende tulemina tekkinud metsavendlust sõjajärg-seil aastail. Ja poleks siis jäänud ka neid 3–4 päeva, et Otto Tiefi valitsust välja kuulutada – kui eel-dada, et Tief ise ja Jüri Uluots väl-jakuulutajaina oleksid Eestimaa

olnud. Ja

need 70 000

1944. aastal

Läände pa-

genut oluk-

sid parimal

juhul "emig-

reerunud"

Siberisse.

Poleks ol-

nud ka Eesti

laskurkorpust ja sealt naasnuid. Ning uuesti okupeeritud Eestis hakanuksid kamandama ainult venelased koos mõnede Venemaa eestlastega.

Nii võinuks tegelikkuses välja näha Valge, Laari ja nende mõtte-kaaslaste sõjaunistustest lähtuv muut stsenaarium. Kui sel nüüd teatraliseeritud sügisõhtul 1939 oleksid need kolm meest langeta-nud teistsuguse otsuse. Kas see olu-kuks parem kui tegelikkuses reaalselt väljakujunenud ajalugu?

Lõpetagem sel teemal lausutud Soome ekspresidendi Mauno Koivisto elutarkade sõnadega: "Tõenäoliselt arvavad inimesed igal ajastul, et nad on targemad kui eelnevad sugupõlvad, et nemad poleks nii toimunud. Üpris harva antakse endale aru, et kui oleks toimitud teisiti, oleksid tekkinud teistsugused probleemid. Ei ole mingeid tagatiseid, et kui oleks käitunud teisiti, oleks võidud kõiki koledusi vältida." ("Vene küsi-mus", Tallinn, 2002).